

حقوق محیط زیست در ایران باستان

مهرداد رهبر قناعتی^۱

مجتبی انصاریان^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۱۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۱۶

چکیده:

انسان از زمانی که پا به گیتی نهاده همواره از محیط زیست تاثیر پذیرفته و بر آن تاثیر گذارده، در چند سده پیشین، پیشرفت دانش و فن آوری و افزایش جمعیت، استفاده روز افزون از محیط زیست را لاجرم ساخته پس اندیشمندان بر آن شده‌اند تا با وضع قواعدی این تعامل را تنظیم و تعدیل نمایند چرا که آسیب به محیط زیست آسیب به انسان است. امروزه سرآغاز این کوشش را کنفرانس استکهلم در سال ۱۹۷۰ میلادی می‌دانند که پیدایش سیاست سبز را سبب شد. تمدن های پیشین هر کدام رویکردی متفاوت با زیست بوم خود داشتند که در کل فاقد ساختاری منسجم بود. در این میان رویکرد ایرانیان باستان بسیار متفاوت است. این پژوهش با رویکردی میان رشته‌ای بر آن است که روش ایرانیان باستان را در این مورد بررسی کند و به این پرسش پاسخ دهد که انسان از چه زمانی روی به سوی وضع قواعد حقوقی درباره محیط زیست نهاد؟

کلید واژه: ایران باستان، حقوق، محیط‌زیست، دین زرتشتی، قوانین اخلاق

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل، پیام نور، قزوین، ایران rahbar.mehrdad.iran@gmail.com

^۲ دکتری حقوق بین‌الملل عمومی، استادیار، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران m_ansarian@pnu.ac.ir

مقدمه:

امروزه مورخان، تاریخ، ایران باستان را برابر با آغاز امپراتوری ماد تا پیش از اسلام می‌دانند از امپراتوری ماد اطلاعات چندانی در دسترس نیست به همین سبب این پژوهش بیشتر بازه هخامنشیان تا اسلام را شامل می‌شود. پیش از پرداختن به هر موضوعی در حد امکان باید تعریفی جامع و مانع از آن موضوع ارائه داد. (خوانساری، ۱۳۹۴، ۸۵) از این‌رو نخست مفهوم حقوق بررسی می‌شود. حقوق ارتباطی ناگستنی با سازمان قضایی زمان خود دارد پس در ادامه به سازمان قضایی ایران باستان پرداخته خواهد شد. در پایان تعریف محیط زیست و حدود آن واکاوی می‌شود.

عریف حقوق: برای حقوق تعاریف متعددی آورده شده (تروپه، ۱۳۹۸، ۶۰) که در اینجا به چندی از آنها پرداخته می‌شود: جمع حق. (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۲، ۱۷۱۶) ((قاعده ای الزام آور است که به منظور نظم و استقرار عدالت بر زندگی اجتماعی انسان حکومت می‌کند و اجرای آن از طرف دولت تضمین شده است.)) (کاتوزیان، ۱۳۹۲، ۵۹) البته برخی دیگر از حقوقدانان داشتن ضمانت اجرا را ضروری نمی‌دانند. (ضیائی بیگدلی، ۱۳۹۴، ۶۲) پیش از پیدایش حقوق در جوامع ابتدایی مفاهیمی چون اسطوره بر زندگی مردمان چیره بوده است. (گاتشال، ۱۳۹۷، ۲۵) خود اسطوره هم ارتباط تنگاتنگی با محیط زیست داشته (توفیقی، ۱۳۹۴، ۵) تا جایی برخی اساطیر ریشه در رخداد های طبیعی دارند، مانند: اسطوره ضحاک ماردوش که ریشه آن را فوران آتشفشان و جریان گدازه ها و شباهت این جریان به مار می‌دانند. (آقازاده، ۱۳۸۹، ۲۱) در پیشرفت تاریخی اندیشه انسان گام بعد از اسطوره، فلسفه است و آن نیز از محیط زیست تاثیر پذیرفته تا جایی که کوشش نخستین فلاسفه یونان برای یافتن ماده اولیه جهان بود. (زمانی، ۱۳۹۸، ۲۲) (عباسی حسین آباد، ۱۳۹۷، ۴) اسطوره، دین، فلسفه در پیدایش عرف که یکی از ارکان حقوق است نقشی بنیادین دارند.

سازمان قضایی ایران باستان: بدون تردید حقوق و سازمان قضایی مکانی که، حقوق در آن اجرا میشود هر دو یک کل را تشکیل می‌دهند. از این رو لاجرم سازمان قضایی ایران باستان بررسی میشود. تاریخچه سازمان قضایی ایران به طور کلی به پنج دوره قابل تقسیم است. دو دوره آن مربوط به ایران باستان است: سازمان قضایی ایران از دوره هخامنشی تا دوره ساسانیان، سازمان قضایی ایران از دوران ساسانیان تا ظهور اسلام در ایران. در زمان هخامنشیان تمام قدرت و اختیارات از جمله قوه قضاییه در دست شاه بود. پادشاهان این دوره علاوه بر جایگاه سلطنتی دارای جایگاه اخلاقی و دینی هم بودند و مجری قانون و دادگستری پیشوایان دینی بودند (شمس، ۱۳۹۳، ۳۴). پس از پیروزی اسکندر بر آسیا و سپس انقراض حکومت او، و بالاخره روی کار آمدن اشکانیان، اگرچه اطلاع دقیقی از روش و وضع سازمان های دولتی ایران در آن زمان به دست نیامده است اما شاه اشکانی کماکان ریاست روحانیون را داشته است. (شمس، ۱۳۹۳، ۳۵) در حکومت ساسانیان نیز که مانند دوران سلطنت هخامنشیان از دوران های افتخار آمیز ایران شمرده شده است سازمان های اداری، نظامی و اجتماعی تقلیدی از دوران هخامنشیان دانسته شده است. (شمس، ۱۳۹۳، ۳۷)

تعریف محیط زیست: شورای اروپا در بند ۱۳ ماده ۲ کنوانسیون مسئولیت مدنی محیط زیست را این گونه تعریف می‌کند: منابع طبیعی جاندار و غیر جاندار مانده: آب، هوا، خاک، جانوران، گیاهان و واکنش های بین عوامل مشابه و دارایی هایی که بخشی از میراث فرهنگی هستند و به عنوان ویژگی خاصی از محیط به شمار می آیند. (پور هاشمی، ارغند، ۱۳۹۶، ۲۱) ((محیط زیست آن محیطی است که کلیه موجودات زنده اعم از انسان، حیوان، گیاه و عوامل محیطی شامل خاک، آب، نور، هوا در ارتباط متقابل با یکدیگر زیست می کنند.)) (انصاریان، ۱۳۹۸، ۱۵)

قوانین محیط زیستی در ایران باستان:

با توجه به مواردی که شرح آن رفت حکومت و سازمان دادگستری ایران از زمان هخامنشیان تا زمان ساسانیان دینی بوده پس باید برای دستیابی به قواعد حقوقی این دوران

به کتب دینی مربوطه مراجعه کرد. در تمامی این دوران دین مزدیسنا (زرتشتی) دین ایرانیان بوده است. کتاب دین مزدیسنا اوستا نام دارد. (توفیقی، ۱۳۹۴، ۶۲) همه بخش های اوستا گفته زرتشت نیست و تنها سروده هایی از آن که در بخش یسنا قرار دارد از آن پیامبر ایران است و این بخش گات نام دارد. (نیکنام، ۱۳۸۸، ۱۴۴) پادشاهان هخامنشی اوستا را ارج بسیار می نهادند و دو نسخه مرجع از آن در دو مکان یکی در آذربایجان ((گنج شپیگان)) و دیگری در پارس ((دژ نشتک)) نگهداری می کردند. (منوچهر پور، ۱۳۹۰، ۶۴) اسکندر هنگام حمله به ایران نسخه دژنشتک را به آتش کشید. (منوچهر پور، ۱۳۹۰، ۶۴) اوستای گنج شپیگان شامل ادبیات، نجوم، اصول دینی، قوانین اجتماعی زمان پزشکی، گیاه شناسی و بسیاری از علوم و معارف آن دوران از جمله اصول حفاظت از محیط زیست بود و پس از آن که به دست یونانیان افتاد یک باره یونان را به بالاترین درجات علمی آن زمان رساند (منوچهر پور، ۱۳۹۰، ۶۴) بدین سان اوستا اصلی از بین رفت. از بین شاهان اشکانی و لخش یا بلاش دستور داد اوستا را گرد آوری کنند. (منوچهر پور، ۱۳۹۰، ۶۵) بعد از آن در زمان ساسانیان، اولین بار اردشیر بابکان سر سلسله ساسانیان به تنسر وزیر و موبد خود دستور گردآوری اوستا را داد. (منوچهر پور، ۱۳۹۰، ۶۵) این گرد آوری چندین باره اوستا نشان دهنده ارجمندی محیط زیست، نزد ایرانیان باستان در طول زمان بوده است چه بر اساس آنچه گذشت اوستا تقریباً شامل تمامی دانش های زمان خود بوده است. و اگر ایرانیان کوششی برای پاسداری از این دانش ها نمی کردند بعد ها گرد آوری مجدد ممکن نبود.

۱- حقوق، قوانین و مناسک زیست محیطی در اوستا:

در دین زرتشتی این باور وجود دارد که جهان دارای روان و یا جان است، به نظر می رسد چنین رویکردی نوعی حق به سایر موجودات می دهد تا هم حیات خود را حفظ کنند و هم آسایش داشته باشند. (عروج نیا، هوشنگی، ۱۳۹۵، ۱۱۵) چنانچه در گاتها در اولین گات آمده است: با نیایش و دستهای برافراشته، ای مزدا، نخست یاری و پشتیبانی سپنتامینو (گوهر پاک) را درخواست می کنم که همه کارها و کردارم هماهنگ با

اشا(راستی) و وهومن (خرد کل) باشد. بدین وسیله روان جهان (جهانیان) را خوشبخت کنم. (ساسان فر، ۱۳۹۰، ۵۵) این دیدگاه که جهان دارای روان است نباید با نگرش کیش آنمیسیم یا جاندار انگاری مشتبه شود، پندار این که جهان دارای روان است به صورت کل مطرح می شود و نه مانند نگرش جاندار انگاری کلی. با توجه به گاتها شاد کردن روان آفرینش که از طریق حفاظت از محیط زیست در معنای وسیع آن مطابق با قانون اشا می باشد. اشا= شو: پاک و مقدس. اشو از ریشه اشا اوستایی به معنی پاک و راستی است و اشوان یعنی مقدس. این واژه به لغت زند و پازند به معنی بهشتی در مقابل دوزخی است. (اوشیدری، ۱۳۹۴، ۱۱۳) اشا یکی از قوانین اصلی دین زرتشت است و کسی که بر اساس اشا رفتار کند اشوران و هر کس بر خلاف آن عمل کند اشموغ است. تا به اینجا بر اساس آنچه گذشت آشکار گردید که آلودن محیط زیست مخالف قانون اشا است که خود اشا در واقع همان هنجار هستی است. و مضاف بر کیفر این جهانی متعاقبا کیفر آن جهانی نیز دارد. به طور کلی محیط زیست و قواعد مربوط به آن در دو دسته مجزا قرار دارد. یکی از این دسته بندی ها حفاظت از چهار آخشیج بنیادی است و دیگری حفاظت از موجودات سودمند و مبارزه با خرفستره که همان آفات میباشند.

الف:محافظت از چهار آخشیج بنیادی:

بر همه پیروان آیین زرتشت پاسداشت زیستگاه خود یا به عبارتی گرامیداشت چهار آخشیج پاک کننده که عبارتند از:آب، آتش، خاک و هوا بایسته است، آلوده کردن و بهره گیری نادرست یا بیهوده از آنها جزو کارهای ناشایست در باور زرتشتیان به شمار می آید. (نیکنام، ۱۳۸۸، ۱۱۳) آخشیج : آخشیگ هم می گویند. هر یک از عناصر اربعه یعنی : آب، آتش، هوا و خاک(اوشیدری، ۱۳۹۴، ۶۵) بسیاری از فلاسفه گذشته را باور بر این بود که جهان از این چهار عنصر تشکیل شده است و نشان چلیپای ایران نماد همکاری و هموندی این عناصر در تشکیل و بقای جهان است. حفاظت از خاک : زمین از نظر شادی و غم دارای درجاتی است که بر اساس آبادی و یا غیر آبادی پاکی و ناپاکی تقسیم می گردد (دارمستتر، ۱۳۹۷، ۸۶) به طور کلی آلودن خاک با نسا یا هیرنسا باعث آزدن زمین می

گردد و همچنین برای شخصی که اقدام به آلوده سازی کرده است مسئولیت اخلاقی، دینی و گاهاً کیفی در پی دارد. کسی که مردار مردمان و یا سگان را به خاک بسپارد پادافره ۵۰۰ تازیانه با سَروشو-چَرَن کیفر میبندد. (دوستخواه، ۱۳۹۲، ۶۸۴) از نظر زرتشتیان هنگام خروج روان از بدن، بدن جایگاه اهریمن خواهد شد، پس آلوده کردن خاک با نسا (مردار) جایز نیست به همین سبب در زرتشتیان درگذشتگان را در دخمه یا برج خاموشان قرار می‌دادند. و اساساً زمین باید برای فعالیت‌های مفید نظیر کشاورزی، گله‌داری و غیره مورد استفاده قرار گیرد. دیدگاهی مشابه این که زمین باید آباد باشد حتی در قوانین امروزی نیز به چشم می‌خورد احیای زمین موات نمونه‌ای از آن است. احترام به خاک تا آن جا در جامعه باستانی ایران پیش رفته بود که زنان و مردان دستاری بر سر می‌نهادم تا موی آنها که هیرنسا است بر زمین نیفتد بود و این به نوعی نمونه‌ای از حجاب کنونی بود. آلوده شدن زمین با استخوان و سایر اجزای مردگان همچنان که در گذشته به آن اشاره شد بسیار ناپسند می‌باشد در ادامه برخی از احکام در این باره آورده شده است: اگر کسی استخوانی از سگ یا مردمان مرده هم چون دو انگشت یا دو دنده را بر زمین بیندازد و چربی یا مغز آن استخوان در زمین فرو نشیند پادافره گناهش چیست؟ کردار او کردار پشوتنو است و پادافره گناهش ۲۰۰ تازیانه با سپهه اشترا، ۲۰۰ تازیانه با سروشوچرن است. (دوستخواه، ۱۳۹۲، ۷۲۲) همانطور که آلودن خاک کیفر دارد آبادانی زمین و کشت گیاهان ارزشمند در خاک پاداش دارد ولی پاداش آن مربوط به شخص است و بیشتر جنبه آن جهانی دارد. حفاظت از آب: ای دادار جهان استومند! ای آشون: هرگاه مزدپرستی پوینده یا دونده یا ارابه رانان به مرداری در آب روان برخورد چه باید بکند؟ اهورامزدا پاسخ داد: ای زرتشت: بر اوست که کفش جامعه از تن برگیرد و درون آب رود و مردار را از آب بر آورد. (دوستخواه، ۱۳۹۲، ۷۲۳) همانند خاک، آلودن آب هم جایز است نیست و حتی افراد موظف به پاک کردن آب هستند. ایرانیان در آن روزگار در آب‌های جاری تن خود را نمی‌شستند زیرا با باعث آلودگی تمامی آب‌ها می‌شد و برای شستشو موظف بودند مقداری آب بگیرند و از آن آب استفاده کند. واژه آبان در فرهنگ ایران، آب، نماد آب‌های پاک و هنگام آب معنی

می دهد. و جشن آبانگان جشن ارج گذاشتن و پاسداری از آبهای پاک روی زمین است. (نیکنام، ۱۳۹۰، ۹۵) چنین می نماید که نیالودن آب باعث خوشنودی ایزد آردویسور (آناهیتای) می شود (دوستخواه ۱۳۹۲، ۳۲۲) از آنجا که پیدا کردن منشاء آلودگی آب کاری بسیار دشوار است از آنچه گذشت چنین بر می آید که آلودن آب کیفر آن جهانی دارد. حفاظت از آتش و هوا: از روزگاران گذشته تا به حال آلودگی هوا و آلودگی آتش ارتباط ناگسستنی داشتند چرا که بیشتر آلودگی هوا ناشی از دود حاصل از سوختن آتش است، در ایران باستان آلودن آتش سخت نکوهیده بود احترام به آتش در نزد ایرانیان تا به آن پایه بوده که تصور غالب بر این می باشد ایرانیان باستان یا زرتشتیان آتش پرست بودند که این سخنی بی مایه است. پرستش سو یا قبله زرتشتیان نور و روشنایی است. (منوچهر پور، ۱۳۹۰، ۴۹) باید توجه داشت که رو نمودن به نور یا آتش (که ایجاد کننده نور می باشد) فقط به عنوان پرستش سو و احترام به نور بوده و هیچگاه عنوان پرستش آتش را ندارد. (منوچهر پور، ۱۳۹۰، ۴۵) از متون مختلف چنین استنباط می گردد زرتشتیان را از آنرو پرستار آتش می دانند که همواره از آتش مراقبت می کردند و به خصوص آتش ورجاوند در آتشکده ها که خاموش نگردد و یا مواد آلوده در آن نیامیزد تا هوا و آتش آلوده گردد. از مطالبی که شرح آن رفت نیک دریافت می گردد که آلودن آتش کیفر این جهانی و آن جهانی در پی دارد که در ذیل به آنها اشاره می شود. اگر مزدا پرستان پوینده و دونده یا سواره یا ارابه ران به آتشی برسند که مرداری را در آن می پزند یا می سوزانند چه باید بکنند؟ اهورمزدا پاسخ داد: آنان باید کسی را که مردار را می سوزاند، بکشند، باید مردار سوز را بی چون و چرا بکشند. (دوستخواه، ۱۳۹۲، ۷۶۲) به طور کلی چهار کس باید بی داوری دستور به دست هر کسی کشته شوند: مردار سوز، راهزن، کون مرز و تبهکاری که هنگام تبهکاری گرفته شده باشد (دوستخواه، ۱۳۹۲، ۷۶۲)

ب: محافظت از جانداران سودمند و مبارزه با خرفستره ها:

رابطه انسان و حیوان کهن تر از تاریخ است. شکل زندگی انسان های اولیه شکارگر ، خوراک جو بوده است. دو میلیون سال بود که گونه های مختلف انسانی در آفریقا و آسیا پرسه می زدند تکامل میافتند، آن ها به مرور مهارت شان را در شکار افزایش دادند و در حدود ۴۰۰ هزار سال پیش شروع به شکار حیوانات بزرگ کردند (هراری ، ۱۳۹۷ ، ۱۰۹) پس از انقلاب کشاورزی که در حدود ۱۲ هزار سال پیش به وقوع پیوست انسان متمایل به زندگی شهر نشینی شد. گذار به زندگی کشاورزی از حدود ۹۵۰۰ تا ۸۵۰۰ سال پیش از میلاد در تپه های جنوب شرقی ترکیه، غرب ایران و شرق طالع آغاز شد (هراری ، ۱۳۹۷ ، ۱۲۲) زندگی کشاورزی برای انسان امکان انباشت اطلاعات را فراهم کرد. ولی در عوض گاهاً برای انسان ناامنی هم در پی داشت. فقدان مرتع برای همسایه های مهاجم می توانست به معنای تفاوت میان گذران زندگی و گرسنگی باشد ، پس جای زیادی برای مصالحه و سازش نبود (هراری ، ۱۳۹۷ ، ۱۲۷). هنگامی که روستایی زراعی را یک دشمن قوی تهدید میکرد، عقب نشینی به معنای دست کشیدن از مزارع و خانه ها و انبارهای غله بود، بنابر این کشاورزان تمایل داشتند به هر قیمتی شده بایستند و تا یکسره شدن کار به نبرد ادامه بدهند (هراری ، ۱۳۹۷ ، ۱۲۷) این خود آغاز جنگ بین جوامع انسانی را باعث شد. در این میان چنان که شرح آن گذشت ایران نیز یکی از مناطقی بود که از انقلاب کشاورزی تاثیر پذیرفت و ایرانیان متمایل به زندگی کشاورزی گشتند. تمایل به زندگی کشاورزی بر رفتار انسان ها با حیوانات تاثیر گذار بود. همانطور که گذشت بخش هایی از ایران که کم هم نبودند به این زندگی روی آوردند. ایجاد شهر و روستا باعث به وجود آمدن تمدن شد و همچنین باعث انباشت ثروت و امکانات در شهرها و روستاها شد. این مناطق طمع افرادی را که زندگی متمدن یکجانشین نداشته اند برانگیخت و باعث شد هر از گاهی به شهرهای آباد حمله ور شوند. در جای جای متون کهن پارسی می توان شواهدی بر این مدعا یافت : گاتاها/ سرود چهارم بند ۱۸: بنابراین مبادا کسی از شما که به پیام و آموزشهای پیروان دروغ (دشمنان صلح و سازندگی) گوش فرا دهد چون خانه ، روستا ، شهر شهر و کشور را

دچار بدزیستی و ویرانی خواهد کرد، پس باید آنها را با جنگ افزار نابود کرد و ریشه آن ها را برکند. (ساسانفر، ۱۳۹۰، ۲۹۹) گاتاها سرود پنجم/ بند ششم: آن گناهان آشوبگری و ستیزه جویی را که دیوان دروغ به فراوانی انجام می دهند، حتی بدانسان بلند آوازی و نامجویی هم می کنند، تو ای اهورایی که در پرتو بهترین اندیشه از همه چیز آگاهی، خوب میدانی و به یاد داری، ای مزدا باشد که در پرتو به نیرومندی تو، برای رسیدن به دادگری و اشا فرمانت گسترش یابد. (ساسانفر، ۱۳۹۰، ۳۴۱) گاتاها سرود پنجم/ بند دهم: آن مرد بدنهاد آموزش ها و سخنان درست را برمیگرداند و تحریف می کند، او که بدترین سخنان جادویی را در بامدادان به هنگام دیدن خورشید با دو چشم بد نگر خود بر زبان می راند و هواداران و دروغ را در برابر ستم کاران می نهد، اوست که کشتزار ها را ویران می کند و بر روی مرد پارسا جنگ افزار بر می کشد (ساسان فر، ۱۳۹۰، ۳۵۹) هجوم اقوام بیابانگرد آن زمان، یکی از بزرگترین مشکلات جوامع شهری و روستایی می گردد (منوچهر پور، ۱۳۹۰، ۱۲) در این میان چندین حیوان است که برای جوامع کشاورزی بسیار سودمند است و دو مورد از آنها عبارتند از: سگ و گاو. آزار دادن انواع سگ در ایران باستان بسیار ناشایست و نکوهیده بود چرا که سگ نگهبان خانه و خانواده، گله و مزرعه است دست و آمدن اشموغ های پیرو دروغ (بیابانگردان) را اطلاع می دهد. در ادامه به مجازات افرادی پرداخته می شود چه به سگ آزار رسانیده و یا آن را می کشند. <<از میان مخلوقات خرد نیک، کدام آفریده نیکو است ست که از نیمه شب تا برآمدن خورشید هزاران مخلوق خرد خبیث را به هلاکت می رساند؟ اهورمزدا پاسخ داد و گفت سگ پوزه دراز با مو های زبر موسوم به ونهاپرا است که در لهجه مردم بد دهن به نام دوزکا معروف می باشد. این است آفریده های نیکو از مخلوقات خرد نیک که هر شب از نیمه شب تا برآمدن خورشید هزاران مخلوق خرد خبیث را به هلاکت میرساند >> (دارمستتر، ۱۳۹۷، ۲۱۱) کیفری که شخص برای بدرفتاری به معنای عام با سگ باید تحمل می کرد بسته به نوع سگ به شدت آزار متفاوت بود. انواع سگی که آزار و یا کشتن آنها دارای کیفر است شامل: سگ پوزه دراز، سگ گله، سگ خانه یا سگ شکاری، توله سگ، سگ بی خانمان

می باشد. در ادامه برخی از مجازات های مرتبط می آید. ای آفریننده جهان جسمانی و ای مقدس، بگو بدانم اگر شخصی یک سگ پوزه دراز با موهای زبر مرسوم به ونهپراکه در اصطلاح مردم بد لهجه دوزکا معروف می باشد به هلاکت رساند کیفر وی چه خواهد بود؟ اهورمزدا پاسخ داد و گفت کیفر وی یک هزار تازیانه اسپاهه و یک هزار تازیانه سروشه خواهد بود (دارمستتر ، ۱۳۹۷ ، ۲۱۲) هرگاه سگ گله را چنان ضرب زند که او را عاجز و ناتوان سازد به طوری که وقتی دزد یا گرگ به مزرعه وارد شود نتواند هشدار دهد یا آنان را بگزد باید زیان و ضرر را جبران کند و در برابر زخمی که به سگ وارد آورده به کیفر بدورشت گرفتار خواهد شد. (دارمستتر ، ۱۳۹۷ ، ۲۱۳) ای آفریننده جهان جسمانی و ای مقدس بگو بدانم ، کسی که به سگ بی صاحب خوراک بد دهد کیفر وی چه خواهد بود؟ اهورمزدا پاسخ داد و گفت ، گناه وی برابر با کسی است که یک مرد پارسا را خوراک بد دهد ، در حالی که برای ادای مراسم دینی به خانه وی رفته است (دارمستتر ، ۱۳۹۷ ، ۲۱۵) در این میان برای خود سگ نیز مجازاتی وضع شده بود. (دارمستتر ، ۱۳۹۷ ، ۲۱۷) در این مورد هم تاثیر از محیط زیست و هم تاثیر بر محیط زیست کاملا مشهود است. یکی دیگر از حیوانات ارزشمند در ایران باستان گاو بود برای گاو نیز حقوقی در نظر گرفته شده که به برخی از آنها اشاره می شود: پیش از آیین زرتشت ، کیش و آیین مهر در ایران حاکم بود. در این آیین به قربانی کردن اهمیت فراوان داده می شد و حتی برخی از محققان خیزش زرتشت را در تقابل با این رسم می دانند. نماد نبرد شیر و گاو در تخت جمشید و همچنین مجسمه قربانی کردن گاو توسط میترا گواه این مدعا است. میان اقوام سراسر جهان قربانی برای فرونشاندن خشم خدا یا خدایان انواعی داشت و از ریختن جرعه ای آب یا شراب اهداء انواع گیاهان و محصولات ، ذبح حیوانات و کودکان و بزرگسالان ، همچنین به آتش افکندن کودکان را شامل می شد (توفیقی ، ۱۳۹۴ ، ۱۳) . آنان برخی اوقات برای آنکه جمعیت کاهش نیابد ، برای تهیه قربانی به سرزمین های دیگر یورش می بردند و افرادی را اسیر سپس در راه خدا قربانی می کردند (توفیقی ، ۱۳۹۴ ، ۱۳) . قربانی عفت ، یعنی فحشا دادن به احترام بتان نیز نزد اقوام مختلف رواج داشت (توفیقی ، ۱۳۹۴ ، ۱۳) با توجه به

آنچه گذشت هیچ‌یک از اهداف قربانی کردن در دین زرتشت جای ندارد. زرتشت برای نخستین بار دریافت که هستی را آفریننده ای هست و اوست که هنجار درست را حاکم بر جهان کرده است. هنجاری که خلل ناپذیر بوده و کوچکترین کژی و کاستی و پلیدی در آن راهی و جایی ندارد، پیامبر این هنجار را اشا نامید، اشا یعنی سامان درست و راست که نه تنها کره زمین و موجودات روی آن خواسته یا ناخواسته از آن پیروی می‌کنند بلکه بزرگترین کهکشان‌ها نیز باید از این هنجار پیروی کنند تا بر هستی خود پایدار بمانند و کوچکترین ذره‌ها نیز برای پایداری و پویایی خود بایستی در راستای قانون اشا با یکدیگر کنش و واکنش داشته باشند تا هستی در نیستی پدیدار شود. (نیکنام، ۱۳۸۸، ۱۶۲) بدیهی است بر اساس چنین بینش یکتاپرستانه ای آیین قربانی در این دین جایی نخواهد داشت چرا که خداوند جهان را بر اساس قواعد اشا آفریده و فقط رعایت قوانین اشا جایز است، نه اینکه برای خوشنودی و یا ناخشنودی خداوند باید قربانی کرد. در این آیین برای کشتن کمتر حیوانات ۴ روز، روزه گرفته می‌شود این روند ماهیانه است. روزه نیز بدین شکل است که در چهار روز از ماه به نام‌های (وهومن=بهمن)، (ماه)، (گوش) و (رام) از خوردن گوشت خودداری می‌کردند. (این چهار روز پشت سر هم نیستند) (نیکنام، ۱۳۸۸، ۱۲۰) در ستیز با قربانی کردن حیوانات به خصوص گاو در گات‌ها آمده: آموزگار بد با سخن خود مردم را از بهترین کردار دور می‌کند، مزدا کردار پلیدشان را به آنان گوشزد می‌کند که زندگی گاو را با بر زبان راندن ورد ((اوراخش، اوختی)) و غریو شادی قربانی و نابود می‌کنند، بدین وسیله گروه کرپین^۳ که ضد دین است و گرهم گروه سیاسی آشوبگر را برمی‌گزیند و به نیروی خواستار دروغ می‌پیوندد تا به اشا (ساسان فر، ۱۳۹۰، ۳۶۷).

جانداران سودمند محدود به آنچه گفته شد نیستند برخی از گیاهان هم که کاربرد دارویی دارند و در مراسم استفاده شده، از آنها حفاظت می‌شود مانند گیاه هوم، در دانشنامه مزدیسنا ذیل مدخله هئوم چنین آمده است: هئوم یا هوم در سراسر اوستا از هئوم که در وید برهمنان ((سوم)) یا ((سوما)) می‌باشد سخن رفته، در یشت‌ها کراراً به آن بر می‌خوریم. در بندهای اول یسنای نهم تا بند دوازدهم یسنای یازدهم که مجموعاً یشت نامیده می‌

۱-در گات‌ها اسم طبقه ای از امرا و پیشوایان دیویسنا و مخالف دین زرتشت است. کوی هم طبقه دیگری از آن‌ها است.

شود مفصلاً از گیاه هوم سخن رفته است، هوم و مراسم آن در گذشته از اهمیت خاصی برخوردار بوده است، در بندهش فشرده هوم به لحاظ خواص، سرور و بزرگ کلیه گیاهان دارویی شناخته شده.

مبارزه با خرفستره ها (آفات): تعریف خرفستره در دانشنامه مزدیسنا چنین آمده: به معنی حشره و جانور موذی است. در گاتها این واژه به صیغه جمع از برای بدخواهان مزدیسنا و دشمنان بیابان نورد و راهزنان و زیانکاران و نابکاران چادر نشین استعمال شده، در یسنا ۲۸، بند ۵، اشو زرتشت خواستار است که این خرفستران [بزهکاران و راهزنان] را به راه راست هدایت کند. مار، سنگ پشت، وزغ، مورچه، شپشه گندم، ساس، مگس، موش و شپش از جمله حشرات زیان کارند. در اوستا نبود ساختن جانوران موذی نیک دانسته شده است. در گذشته کفاره برخی از گناهان کشتن جانوران زیانمند بود. در ادامه به چند مورد از آنها اشاره می شود: یکی از کفاره های گناه کشتن سگ آبی نابودی خرفستره ها است: باید هزار مار را که روی شکم می خزد به هلاکت رساند، باید ده هزار لاک پشت را به هلاکت رساند، باید ده هزار وزغ زمینی را به هلاکت رساند، باید ده هزار مورچه دزد گندم را به هلاکت رساند، باید ده هزار مورچه زهرآلود و بد قدم به هلاکت رساند، باید ده هزار کرم که در کثافت و مدفوعات زندگی کند به هلاکت رساند، باید ده هزار مگس زشت و منفور را به هلاکت رساند، باید ده هزار سوراخ مسکن ناپاکی در زمین را ویران نماید. (دارمستتر، ۱۳۹۷، ۲۲۴) رویکرد کفاره خرفستره کشی از نظر محافظت محیط زیست کمی دوگانه است زیرا همه موجوداتی که خرفستره نامیده شده اند دارای آثار زیانبار نیستند و حتی در مواردی برای انسان و محیط سودمند هستند مانند: مار که با شکار موش ها منجر به کنترل جمعیت آنها می شود و یا سنگ پشت و وزغ. این موارد در وندیداد آمده اند و به گفته پژوهشگران این بخش از اوستا متعلق به دوران پیش از زرتشت یا همان آیین مهر است. (منوچهرپور، ۱۳۹۰، ۷۸)

۲- جشن های مرتبط با محیط زیست :

تعامل ایرانیان باستان با محیط زیست بسی فراتر از آن است که گفته شد. در ایران باستان برای ارج نهادن به محیط زیست جشن هایی برگزار می شد که نمونه ای از آن ها حتی تا به امروز نیز برگزار می شود. جشن ها در ایران باستان به چند دسته قابل تقسیم هستند از جمله: گاهنبار، جشنهای ماهیانه و سایر جشن ها

الف: گاهنبار:واژه گاهنبار کوتاه شده((گاهان بار)) است، یعنی گاه و زمان های به ثمر رسیدن و بار آمدن (نیکنام، ۱۳۹۰، ۵۲) گاهان بار، جشن های بسیار کهنی است که به پیشه اصلی ایرانیان یعنی کشاورزی و دامداری ارتباط دارد. (نیکنام، ۱۳۹۰، ۵۲) این جشن ها در شش هنگام یا شش چهر و در هر چهر به مدت ۵ روز در سال برگزار می شوند (نیکنام، ۱۳۹۰، ۵۲) نام این گاهنبارها به ترتیب: میدیوزرم، میدیوشهم گاه، پیتشههم گاه، میدیارم، همس پت میدیم میباشد.

ب: در ایران باستان هفته وجود نداشت و هر سی روز ماه برای خود نامی داشت وقتی نام روز ماه با نام خود ماه برابر میشد آن روز را جشن می گرفتند. البته این رسم هنوز هم در میان بهدینان (زرتشتیان) مرسوم است. برخی از این جشن ها با محیط زیست مرتبط است که شامل: جشن خوردادگان یعنی روز خورداد از ماه خورداد برابر با ۴ خورداد در گاهشماری امروزی، جشن تیرگان یعنی روز تیر از ماه تیر برابر با ۱۰ تیر در گاهشماری امروزی که برای گرامی داشت ایزد تیشتر (ایزدی که به باریدن باران کمک می کند)، جشن آبانگان یعنی روز آبان از ماه آبان برابر با ۴ آبان در گاهشماری امروزی که برای گرامیداشت آب های روان در جوی و قنات و به طور کلی برای گرامی داشت و ارج نهادن به آبها برگزار می شود، جشن اسفندگان یعنی روز سپندامد از ماه اسفند برابر با ۲۹ بهمن گاهشماری امروزی این جشن برای بزرگداشت امشاسپند سپندارمذ که در نقش مادی خود نگهبان زمین است برگزار می گردد همچنین روز زن و روز مادر در ایران باستان و اکنون در نزد زرتشتیان همین روز است (نیکنام، ۱۳۹۰، ۱۱۰)

ج: سایر جشن ها: در میان سایر جشن ها میتوان به مراسم شب چله اشاره کرد که برای طلوع دوباره خورشید (افزایش طول روز) برگزار می شود البته این جشن ریشه ای بس کهن دارد و به آیین مهر مرتبط می شود. (نیکنام ، ۱۳۹۰ ، ۹۷) سرآمد تمام جشن های ایران جشن نوروز است که از گذشته های دور تا به امروز برگزار گردیده ارتباط نوروز با محیط زیست امری است که بر هیچ ایرانی، خواه اقوامی که در گذشته ایرانی بودند مانده افغانستانی ها و... خواه ایرانیان امروز پوشیده نیست.

نتیجه گیری:

با توجه به دیرینگی منابع مورد استفاده در این پژوهش نیک روشن می گردد که سابقه حقوق محیط زیست، خواه حقوق محیط زیست بین المللی و خواه حقوق محیط زیست داخلی بسی کهن تر است و ایرانیان اولین قومی بودند که در هزاره های دو و یا سه پیش از میلاد با الهام از متون دینی خود دست به وضع اصول و قوانین زیست محیطی یازیدند. با توجه به گستردگی امپراتوری هخامنشی و ساسانی این قوانین در ساتراپی های ایران مجری بوده است و حتی رد پای این اصول در دوران هلنیسم مشهود است. اصول و قوانینی که در دوران خود و بل اکنون بسیار شبیه به قوانین مترقی امروزی است. قوانینی که در آن طمع گونه انسان برای تاراج محیط زیست کنترل شده است. اصول و قوانین زیست محیطی در ایران باستان هم جنبه مذهبی داشت، هم اجتماعی و هم حقوقی. رویکرد سایر اقوام در آن زمان بسیار متفاوت بود برخی برای در امان ماندن از بلایای طبیعی محیط زیست را پرستش میکردند، برخی به جادو روی آورده و در آخر عده ای هیچ توجهی به محیط زیست نداشتند.

منابع:

- انصاریان، مجتبی، حقوق محیط زیست، تهران، پیام نور، ۱۳۹۸
- اوشیدری، جهانگیر، دانشنامه مزدیسنا، چاپ ششم، تهران، مرکز، ۱۳۹۴
- آقا زاده، فرزین، ضحاک ماردوش، چاپ اول، تهران، ققنوس، ۱۳۸۹
- پور هاشمی، سید عباس، بهاره ارغند، حقوق بین الملل محیط زیست، چاپ دوم، تهران، نشر دادگستر، ۱۳۹۶
- تروپه، میشل، فلسفه حقوق، مترجم مرتضی کلانتریان، چاپ چهارم، تهران، آگه، ۱۳۹۸
- توفیقی، حسین، آشنایی با ادیان بزرگ، چاپ شانزدهم، تهران، سمت، ۱۳۹۴
- جعفری لنگرودی، محمد جعفری، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، چاپ ششم، تهران، گنج دانش، ۱۳۹۳، جلد سوم
- خوانساری، محمد، دوره مختصر منطق صوری، چاپ بیست و سوم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۴
- دارمستر، جیمس، مجموعه قوانین زرتشت، ترجمه موسی جوان، چاپ ششم، تهران، دنیای کتاب، ۱۳۹۷
- دوستخواه، جلیل، اوستا کهن ترین سرود های ایرانیان، چاپ هفدهم، تهران، مروارید، ۱۳۹۲
- زمانی، مهدی، تاریخ فلسفه غرب ۱، چاپ چهارم، تهران، پیام نور، ۱۳۹۸
- ساسانفر، آبتین، گاتاها سروده های اشو زرتشت، چاپ اول، تهران، بهجت، ۱۳۹۰

- شمس، عبدالله، آیین دادرسی مدنی، دوره پیشرفته، چاپ سی و دوم، تهران، دراک، ۱۳۹۳، جلد نخست
- ضیائی بیگدلی، محمدرضا، حقوق بین الملل عمومی، چاپ پنجاهم، تهران، گنج دانش، ۱۳۹۴
- عباسی حسین آباد، حسن، حکمت مشاء ۱، چاپ اول، تهران، پیام نور، ۱۳۹۷
- عروج نیا، پروانه، هوشنگی، لیلا، >> متون دین زرتشتی و محیط زیست: نقش انسان در آبادانی زمین و طبیعت <<، دو فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهشنامه ادیان، سال دهم، شماره بیستم، پاییز و زمستان ۱۳۹۵
- کاتوزیان، ناصر، مقدمه علم حقوق، چاپ هشتاد و هفتم، تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۲
- گاتشال، جانانان، حیوان قصه گو، ترجمه عباس مخبر، چاپ چهارم، تهران، مرکز، ۱۳۹۷
- منوچهر پور، منوچهر، بدانیم و سربلند باشیم، چاپ چهارم، تهران، فروهر، ۱۳۹۰
- نیکنام، کوروش، از نوروز تا نوروز، چاپ پنجم، تهران، فروهر، ۱۳۹۰
- نیکنام، کوروش، آیین اختیار، چاپ سوم، تهران، تیس، ۱۳۸۸
- هراری، یووال نوح، انسان خردمند، ترجمه نیک گرگین، چاپ دوازدهم، تهران، فرهنگ نشر نو، ۱۳۹۷